

Αγαπητοί φίλοι,

Πριν ένα μήνα χρειάστηκε να παρευρεθώ σε δικαστήριο στα Χανιά για μια υπόθεση που καταγράφεται ασήμαντη αλλά για μένα είναι υψίστης σημασίας τόσο σε συμβολικό όσο και σε ουσιαστικό επίπεδο. Ήμουν εκεί για να υποστηρίξω το αυτονόητο δικαίωμα τεσσάρων ανθρώπων από το Ψυχιατρείο Χανίων να ζήσουν σ' ένα διαμέρισμα. Η ελληνική κοινωνία εξακολουθεί να αναπαράγει αρνητικά στερεότυπα απέναντι στην ψυχική νόσο ώστε να δυσκολεύει ο δρόμος της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης. Είμαστε μάρτυρες καθημερινά τέτοιων φαινομένων. Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση σήμερα αποτελεί μονόδρομο πολιτικής πρακτικής απέναντι στην μονομέρεια της Ασυλιακής περίθαλψης του εγκλεισμού, του αποκλεισμού και της απομόνωσης. Όλες οι δυνάμεις της ψυχιατρικής κοινότητας και της κοινωνίας πρέπει και μπορούν να συγκλίνουν σ' αυτήν την κατεύθυνση. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση τόσο της Α' όσο και της Β' φάσης του προγράμματος 'ΨΥΧΑΡΓΩΣ' ανάγεται σε μέγιστη εθνική προτεραιότητα, κοινωνικής και πολιτικής ευθύνης. Ίσως η επιτυχία ή αποτυχία αυτού του προγράμματος να σημαδέψει την Ελληνική ψυχιατρική και την Ελληνική κοινωνία για αρκετές δεκαετίες.

Ας κάνω όμως μία σύντομη ιστορική αναδρομή όσον αφορά την πολιτικο – κοινωνική διαχείριση της ψυχικής νόσου.

Η ψυχική πάθηση και ο προσδιορισμός της ως αποκλίνουσα συμπεριφορά είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το πολιτισμικό πλαίσιο, την ιστορική περίοδο, την κοινωνική διάρθρωση, το θρησκευτικό σύστημα και τον επιστημονικό προσανατολισμό. Το σύνολο αυτών των παραγόντων δίνει υπόσταση στην ψυχοπαθολογία και ταυτόχρονα καθορίζει την κοινωνική νόρμα.

Από την εποχή των κλασικών χρόνων η ψυχική αρρώστια προσεγγίζεται με μια αντίληψη που στηρίζεται στην υπερφυσική αιτιολογία. Στις αρχές του Μεσαίωνα όταν η λέπρα τυραννούσε την Ευρώπη (1,5 εκατομμύριο κάτοικοι και 220 λεπροκομεία μόνο στην Αγγλία) εμφανίζονται τα 'πλοία των τρελών' που μετέφεραν ασθένειες από πόλη σε πόλη χωρίς προορισμό σε παραδουνάβιες χώρες. Η έννοια της αποδιοπομπής ήδη έχει εμφανιστεί.

Το 1657 όταν ιδρύθηκε το πρώτο Γενικό Νοσοκομείο (στη Γαλλία) θα ξεκινήσει η εγκάθειρξη των ψυχικά πασχόντων μαζί με άλλες ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Σ' αυτή την κοινωνικό – πολιτική διεργασία συμμετέχουν με διαφορετικό

τρόπο η άνοδος της αστικής τάξης, η βασιλική εξουσία, η εκκλησία με τα εκκλησιαστικά της δόγματα (Φουκώ 1964).

Περίπου τον 18^ο αιώνα η εγκάθειρξη με ότι συνεπάγεται, επιβάλλεται για λόγους οικογενειακής τιμής, θρησκευτικής ηθικής και ο ψυχικά πάσχων θα αποτελέσει δημόσιο θέαμα. Το Νοσοκομείο της Nantes διαθέτει κλουβιά με τεράστια ποικιλία από αμπάρες κλειδαριές και σύρτες όπου οι επισκέπτες έρχονται τις Κυριακές για να δουν τους ασθενείς.

Όσον αφορά «θεραπευτικές» πρακτικές μπορούμε να αναφέρουμε: χορήγηση σιδήρου, μετάγγιση αίματος, μετάδοση ψώρας, χορήγηση ουσιών όπως βιτριόλη, καφές, ζύδι κ.α.

Σήμερα ο εγκλεισμός που είναι συνώνυμο του κοινωνικού ρατσισμού αλλά και του στιγματισμού, αποτελεί την έκφραση αποκλεισμού εκείνου που χαρακτηρίζεται επίφοβο, άγνωστο και απροσπέλαστο, κατά τον F. Basaglia. Όσο η ψυχιατρική θεωρεί το αντικείμενο σπουδών της ακατανόητο τόσο θα είναι άχρηστη στο πλήθος των αποκλεισμένων.

Όπως γίνεται κατανοητό το άσυλο και ο εγκλεισμός των ψυχικά ασθενών αποτελούν μία κυρίαρχη πρακτική που έχει επιβιώσει στο πέρασμα των αιώνων. Το ίδιο διαθέτει μηχανισμούς αυτοπροστασίας και αναπαραγωγής της ιδεολογίας του και του θεσμικού του ρόλου. Η Ασυλιακή μονομέρεια της ψυχιατρικής περιθάλψης σήμερα περιέχει αντιθεραπευτικά, αντιεπιστημονικά στοιχεία και προσβάλλει βασικά ανθρώπινα δικαιώματα των ψυχικά πασχόντων. Με την έννοια αυτή η συνέχιση λειτουργίας των Ασύλων είναι αντισυνταγματική. Η ψυχιατρική πράξη εγκλωβισμένη στα πλαίσια του Ασύλου-χώρου χάνει το ουσιαστικό της περιεχόμενο, την πολυμορφία της, την ριζοσπαστικότητά της και την βαθιά παρηγορητική της πρόθεση. Η ψυχιατρική επεξεργάζεται θεμελιώδη ερωτήματα που έχουν να κάνουν με το πεπερασμένο της ύπαρξης, με το συζυγικό και γονεϊκό πένθος, με την έλλειψη νοήματος, με την Υπαρξιακή απομόνωση, τη διαπροσωπική απομόνωση και την αίσθηση του θανάτου.

Η έννοια της απομόνωσης στην ψυχιατρική έχει διάφορες εκφάνσεις. Η ενδοψυχική απομόνωση που αναφέρεται στην απομάκρυνση από τον εαυτό μας. Ο Φρόντ περιγράφει τον αμυντικό μηχανισμό της «μόνωσης» σαν μια διαδικασία διαχωρισμού του συναισθήματος από την ανάμνηση κάποιου δυσάρεστου γεγονότος. Η διαπροσωπική απομόνωση βιώνεται συχνά ως μοναξιά που προέρχεται από ποικίλες πηγές – κοινωνικές, γεωγραφικές, πολιτισμικές. Ακόμη από κατάρρευση

θεσμών που προήγαγαν την εγγύτητα στην κοινωνία μας από την έλλειψη προσωπικών δεξιοτήτων και από έλλειμμα συλλογικής συνείδησης. Η υπαρξιακή απομόνωση μας αγγίζει ακόμη πιο βαθιά. Πρόκειται για μια θεμελιώδη απομόνωση που έχει τις ρίζες της στην ίδια την ύπαρξη και αναφέρεται σ' ένα αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στον εαυτό μας και τους άλλους. Πρόκειται για μια απομάκρυνση όχι μόνο του εαυτού μας από τους άλλους αλλά και του εαυτού μας από τον κόσμο. Αυτή η βαθιά υπαρξιακή απομόνωση, η αντιπαράθεση με το θάνατο είναι η πιο ξεκάθαρη και διαισθητικά προφανής έγνοια. «Ξέρω – θα πει ένας ασθενής – πως είμαστε όλοι πλοία που ταξιδεύουμε στο σκοτάδι και ότι ο καθένας από εμάς είναι ένα πλοίο μοναχικό, είναι όμως τόσο ανακουφιστικό να βλέπεις τα φώτα των γειτονικών πλοίων να σκαμπανεβάζουν πλάι σου».

Ο Χάιντεγκερ μιλούσε για δυο τρόπους ύπαρξης. Πρώτα για ένα 'καθημερινό' τρόπο με τον οποίο θαυμάζουμε το πώς είναι φτιαγμένα τα πράγματα στον κόσμο. Αυτή είναι μια κατάσταση λήθης της ύπαρξης, δραπετεύσης και εφησυχασμού από την πληθωρικότητα των πραγμάτων γύρω μας. Και δεύτερον για ένα 'οντολογικό' τρόπο, μια κατάσταση όπου η συνειδητοποίηση της ύπαρξης βρίσκεται στο προσκήνιο, μια κατάσταση στην οποία ζούμε αυθεντικά και θαυμάζουμε την ίδια την ουσία των πραγμάτων. Αναφέρομαι σ' αυτές τις ψυχοκοινωνικές αναπαραστάσεις της απομόνωσης που έχουν άμεση σχέση με το στίγμα και τους μηχανισμούς αναπαραγωγής του.

Ο στιγματισμός του ψυχικά πάσχοντα και η καθοριστική συμμετοχή της ασυλιακής περίθαλψης σ' αυτόν εμπεριέχει εγγενής αδυναμίες στο πάσχον υποκείμενο να κερδίσει την κοινωνική αποδοχή. Έτσι το στιγματισμένο υποκείμενο αδυνατεί να ανταποκριθεί στα δεδομένα και προβλέψιμα στοιχεία της κοινωνικής ζωής και τα κανονιστικά πρότυπα που τη διέπουν. Η αδυναμία αυτή έχει σοβαρές συνέπειες στην κοινωνική του ταυτότητα.

Το στιγματισμένο υποκείμενο – στα πλαίσια μιας μικροκοινωνιολογικής θεώρησης της καθημερινότητάς του και της κοινωνικής δομής που ζει – υφίσταται κοινωνικές πρακτικές κατηγοριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού. Αυτές οι πρακτικές εγγράφονται, διατηρούνται και αναπαράγονται στις άτυπες καθημερινές συναντήσεις όπου και άλλες μεταβλητές συμμετέχουν όπως το φύλο, η φυλή, η κοινωνική τάξη, η εθνότητα, η σωματική αρτιμέλεια, η υγεία (σωματική και ψυχική). Τα υποκείμενα παρατηρούνται, κρίνονται, αξιολογούνται και κατατάσσονται σε ιεραρχικές βαθμίδες σύμφωνα με το βαθμό απόκλισης τους από τα εκάστοτε

κανονιστικά πρότυπα και τις απορρέουσες απ' αυτά κοινωνικές προβλέψεις και προσδοκίες.

Συνοψίζοντας γύρω από την έννοια του στίγματος θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι αφορά την κοινωνική κατασκευή μιας ιεραρχίας ομοιοτήτων και κατ' επέκταση μιας ιεραρχίας της διαφοράς. Ακόμη το στίγμα αφορά τον τρόπο με τον οποίο οι κατασκευές αυτές διαπερνούν την κοινωνική αλληλεπίδραση και συμβάλλουν στην κοινωνική διαμόρφωση της ταυτότητας των διαφορετικών υποκειμένων. Ένα μεγάλο ερώτημα παραμένει ανοικτό κατά τη συνάντηση της ομοιότητας ή του φυσιολογικού με το ξένο, το άλλο, το διαφορετικό. Η ανοχή του διαφορετικού – στιγματισμένου αμφισβητείται. Η αποδοχή ως κοινωνικό και υπαρξιακό αίτημα παραμένει μετέωρη: το στίγμα, το σημάδι, η ένδειξη διαφορετικότητας, όπως αναφέρεται από το σώμα, έχει εγγραφεί ανεξίτηλα στην ταυτότητα του υποκειμένου και το προσδιορίζει αρνητικά. Η ακύρωσή του προσκρούει σ' ένα φάσμα κανονιστικών προτύπων και στερεοτύπων που διατρέχουν τις καθημερινές κοινωνικές συναναστροφές. Το διαφορετικό μπορεί να διευθετηθεί κοινωνικά μόνο αν υποταχθεί στην κυριαρχία του ομοίου, ειδάλλως συνιστά απειλή και γι' αυτό περιθωριοποιείται ή εξοστρακίζεται, γίνεται μερικώς αποδεκτό μόνο όταν αναγνωρίζει την κοινωνική υστέρηση που το συνοδεύει. Έτσι όμως ακυρώνονται ουσιαστικά οι κοινωνικές προϋποθέσεις για αποστιγματισμό.

Αναφέρθηκα εκτεταμένα στον ιδεολογικό, κοινωνικό και ψυχολογικό μηχανισμό παραγωγής στίγματος αναγνωρίζοντας ότι είναι ένα κυρίαρχο ζήτημα κοινωνικής στάσης απέναντι στο πάσχον υποκείμενο και η στάση αυτή συναντά το μέγεθος και το περιεχόμενο του πολιτισμού σήμερα.